

Spațiul deciziei reluctantante

Gheorghe M. Ștefan

Modul fundamental de manifestare al ființării în existență este decizia. Ființa, umană sau neumană, în interacția antagonică sau neantagonică cu mediul, ia continuu decizii ce-i determină modul de ființare. Cu cât ne situăm mai sus pe *marele lanț al ființării*¹ cu atât modurile de ființare sunt mai complexe și se sprijină pe decizii mai diverse. Ființarea este continuu supusă parcurgerii unui arbore decizional ale cărui frunze sunt conectate la vârfurile rădăcinilor sale formând un graf de care ființa este mai mult sau mai puțin conștientă. Măsura în care iluzia arborescentă locală este înlocuită de conștientizarea globalității grafului, poziționează ființa în lanțul ființării. Modul de ființare al unei plante, a unui animal, a unei ființe umane, al unei comuniuni sau comunități umane, al umanității în ansamblul ei chiar, este fundamental influențat de funcționarea mecanismelor de decizie. *Spune-mi cum decizi și-ți spun cine ești!*

Dar arborele decizional existențial cu care ființele reale se confruntă se dovedește a fi unul mult mai complex și mai nuanțat definit decât cel la care au aspirat teoreticienii, poeții sau profeții tuturor timpurilor. Decizia ființelor reale nu se produce într-o „*grădină potecilor ce se bifurcă*” întotdeauna și oriunde riguros. Cel ce bântuie prin „*grădina potecilor ce se bifurcă*” va fi confruntat în egală măsură cu propria-i natură dar și cu specificul porțiunii din „*grădina*” pe care o parcurge. Altfel spus, există *moduri* de a decide ale ființei și *tipuri* de decizie la care ființa este supusă.

Modurile deciziei: decizia distinctivă vs. decizia disociativă

Dualismul cartezian decide între *rex extensa* și *rex cogitans*. Este un bun exemplu de decizie ce poate fi acceptată ca una *distinctivă* sau drept una *disociativă*, rezultând de aici două moduri complet diferite de a folosi dualismul impus de această decizie. Distincția poate fi acceptată în continuare (pentru o vreme cel puțin), pe când disocierea este din ce în ce mai contraproductivă pentru cunoaștere, chiar dacă inițial s-a dovedit deosebit de utilă. Putem spune, pornind de la acest exemplu, că acolo unde o dualitate se poate manifesta putem decide disociativ sau distinctiv, în funcție de context. Dar, este greu de decis asupra *modului* de decizie.

Modul foarte tranșant al deciziei disociative este deosebit de util pentru a fundamenta un comportament dinamic, care deschide noi căi de evoluție bazate pe noi paradigme. Decizia disociativă ignoră detalii care ar putea încetini evoluția în direcția principală a comportamentului pe care-l fundamentează. Atât timp cât aceste detalii nu sunt importante, din perspectiva

¹ Arthur O. Lovejoy: *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, 1936.

momentului și locului evoluției, decizia disociativă este productivă. Dualismul cartezian în versiune disociativă s-a dovedit deosebit de util timp de câteva secole pentru mentalitatea occidentală, prin dinamismul permis de ignorarea unor detalii ne semnificative referitoare la înțelegerea și construcția unei lumi în care omul era gândit când drept un actor, când drept un spectator, dar niciodată integrat organic. Atât timp cât decidem că omul are numai două ipostaze net disociate, cea de actor sau cea de spectator, *disocierea rex extensa - rex cogitans* este constructivă. Dar, în momentul în care începem să înțelegem ființa umană ca fiind profund integrată existențial, ființarea ei în lumea ce și-o construiește va trebui reconsiderată din perspectiva mult mai nuanțată a *distincției rex extensa - rex cogitans*. Dualitatea carteziană va distinge conciliant acolo unde până de curând disocia tranșant. *Rex extensa* și *rex cogitans* ar putea deveni astfel “opuși inseparabili”², sau ar forma o polaritate neconflictuală precum *yin* și *yang* în taoism.

Modul conciliant al deciziei distinctive rafinează, în același timp, cunoașterea și acțiunea. Aprofundarea, în locul evoluției rapide, este semnul distinctiv al acestui mod de a decide. Dacă disocierea netă este caracteristică începuturilor, distincția permisivă caracterizează maturizarea unui domeniu inițiat în baza unei decizii care delimitează pentru a simplifica. Decizia carteziană, pentru a folosi același exemplu, a simplificat inițial demersul cognitiv, pentru a permite evoluția rapidă până în punctul în care lucrurile devin prea complicate pentru a mai putea accepta simplitatea inițială. Considerarea unei distincții în locul unei disocieri complică modelul dar permite o folosire mai simplă a modelului astfel complicat. Este mai simplu astăzi, după mai bine de trei secole de cartezianism radical, să acceptăm *distincția rex extensa - rex cogitans* ca pe o ipoteză ce ne obligă la ”axiome” mai complexe în speranța unor dezvoltări teoretice mai productive.

Tendința tot mai accentuată către un proces de cunoaștere integrativ promovează decizia distinctivă în detrimentul celei disociative. Comportamentul superior al ființei umane este din ce în ce mai mult obligat să accepte decizii distinctive conciliante pentru a se putea apropia de înțelegerea plenitudinii existenței. Decizia distinctivă apare, astfel, ca o formă superioară de comportament noetic, prin deschiderea pe care o oferă aprofundării profunzimilor ubicue ale existenței. Distincția conține infinit mai multe nuanțe decât disocierea, motiv pentru care deciziile pe care le fundamentează permit o aspirație ascendentă pe marele lanț al ființării. De câte ori este posibil, merită să facem efortul de a distinge în locul încrâncenării de a disocia.

Tipurile deciziei

Raționalitatea, imaginarul și spiritualitatea omului determină, fiecare în parte, câte un tip de decizie. Ca ființe raționale aspirăm către luarea unor decizii logice, prin care care, de regulă, disociem, cât mai net posibil, *adevăratul* de *fals*. Imaginarul ne împinge către decizii valorice, prin care distingem, în majoritatea cazurilor, între *valoare* și *non-valoare*. Atitudinea spirituală

² Mircea Malița: *Opuși inseparabili în gândirea românească*, discurs de recepție la Academia Română, oct. 2009.

ne obligă să decidem etic între *bine* și *rău*. Rezultă cel puțin trei tipuri de decizie, fiecare cu caracteristicile ei net distincte, ce reflectă accentuata ortogonalitate a axelor pe care omul se manifestă ca fiind în egală măsură rațională, imaginativă și spirituală.

Decizia logică

Numai în domeniul celor rațional dezvăluite sau construite decizia logică este posibilă. Iar atunci când este posibilă, ea poate fi deosebit de tranșantă prin disocierea netă pe care o realizează. *Adevăratul* și *falsul* sunt opuși net separabili în spațiul celor formal-structural constituite, **dar numai atunci** când pot fi puși în evidență. Până în 1931 am trăit cu iluzia că în spațiul cristalin al construcțiilor formale decizia *adevărat/fals* este obligatorie, iar dificultățile accidental dezvăluite sunt temporar „paradoxale”, în așteptarea unei soluții ce, sâcâitor, întârzia de două milenii și jumătate.

În 1931 Kurt Gödel, spuberând așteptările, numai într-un târziu, riguros formulate de David Hilbert demonstrează faptul că într-un formalism ce depășește un anumit nivel de complexitate se pot genera forme indecidabile. Decizia logică dintre adevărat și fals nu este întotdeauna posibilă. Mai mult, peste câteva decenii Gregory Chaitin ne va convinge că imensa majoritate a formelor formale sunt indecidabile.

Adevăratul și *falsul* fiind opuși separabili numai într-o infimă minoritate a celor formal instituite și demonstrabile³, se ridică o problemă greu de rezolvat: cum de se întâmplă că majoritatea problemelor formale pe care mintea omului le-a dezvăluit sau conceput sunt din categoria celor ce presupun demonstrabilitatea netă a distincției dintre *fals* și *adevărat*? Se pare că un „instinct sănătos” predispune pe cei ce se aventurează în lumea formelor formale să exploreze numai acele minuscule subspații în care decizia este posibilă.

Pe de altă parte, la fel de interesant pare a fi că există truiditori într-ale formal-structuralului care se aventurează în conceperea unor structuri reale ce funcționează pe baza unor mecanisme a căror natură nu poate fi decisă ca aparținând definitiv unor clase bine precizate. Aceștia sunt inginerii care știu să inventeze (*ingeniarius* este temenul latin pentru inventator) mecanisme ce funcționează în stări subtil, dar definitiv, instabile în jurul unei stări de echilibru, avute în vedere dar niciodată atinse. Este cazul unor mecanisme ce folosesc conexiuni inverse, astfel proiectate încât să permită generearea unor procese întreținute cu parametri bine precizați. Exemplul cel mai simplu este cel al unui circuit electronic care generează un semnal sinusoidal, $A_0 \sin(\omega_0 t)$, cu amplitudine, A_0 , și pulsație, ω_0 , cât mai stabile. Conexiunea inversă complexă ce permite acest comportament este imposibil de caracterizat analitic riguros ca fiind de un tip ce corespunde celor teoretic tratate analitic foarte riguros. O buclă de reacție poate fi de *control* (negativă) sau *generativă* (pozitivă). Un generator sinusoidal presupune compoziția celor două, din care rezultă o buclă globală asupra căreia nu putem decide că este negativă ori pozitivă. Orice tentativă de a caracteriza natura buclei poate fi cel mult metaforică. Propoziția explicativă: „cele două bucle se

³ În știința computației acest lucru se traduce prin faptul că majoritatea funcțiilor parțial recursive nu sunt calculabile.

compensează dinamic, rezultatul fiind o buclă care-și schimbă caracterul continuu, din negativ în pozitiv și invers, pentru a menține amplitudinea A_0 și frecvența $f_0=1/\omega_0$ în limitele unor toleranțe admise” este non-formală și oferă numai o sugestie acolo unde o minte strict logică cere o formulare riguroasă. Obiectul tehnic despre care vorbim, oscilatorul sinusoidal, se bazează pe un proces generativ, de reacție pozitivă, a cărui pondere depinde, spre exemplu, de A și pe un proces regulator, de reacție negativă, a cărui pondere depinde de ω . Dacă cele două procese se echilibrează perfect (*sic!*) pentru valorile particulare A_0 și ω_0 , atunci este realizată generarea semnalului $A_0\sin(\omega_0 t)$. Dar, în inginerie (și nu numai) sintagma „echilibru perfect” este un nonsens. În realitate, semnalul generat este caracterizabil prin $(A_0 \pm \delta A)\sin((\omega_0 \pm \delta \omega) t)$. Atât amplitudinea cât și pulsația iau valori în jurul celor avute în vedere la proiectare. Mai mult, însăși procesul de generare este întreținut de eroarea cu care semnalul este generat. Teoretic, în momentul în care atât $\delta A=0$ cât și $\delta \omega=0$ se crează condițiile încetării procesului de generare. Echilibrul perfect între cele două conexiuni inverse anulează procesul de generare, sau, altfel spus, nu putem genera o sinusoidă decât cu condiția imperfectiunii ei. „Indecizia” mecanismului este o condiție de existență a procesului asociat.

Întotdeauna prin compunerea a două sau mai multe reacții de diferite tipuri se poate decide riguros natura negativă sau pozitivă a reacției rezultate, cu excepția cazului în care reacția compusă este responsabilă de mecanisme generative întreținute, *emergente*, de tipul celui amintit anterior. Generarea întreținută a ceva nou presupune și procese ce exclud decizia logică tranșantă. Noutățile lumii par a fi condiționate de spațiul în care decizia este reluctantă, sau de spațiul în care echilibrul dinamic indecidabil guvernează conciliant.

Decizia valorică

Decizia valorică este responsabilă, în egală măsură, de luminile și de umbrele lumii în care viețuim. Încrâncenarea cu care ne apărăm valorile, dar și relaxarea cu care le „consumăm” dau culoare specifică deciziei în spațiul în care ele se manifestă. Dacă decizia logică este independentă de context (teorema lui Pitagora este adevărată oriunde și oricând), cea valorică este puternic contextuală (valoarea unui lied de Schubert depinde de locul și momentul evaluării interpretării sale).

Încrâncenarea cu care de prea multe ori încercăm să decidem în spațiul valorilor contravine chiar sensului pe care-l are conceptul de valoare. Prestigiul pe care decizia logică îl are în domeniul celor rațional decidabile contaminează mințile înfierbântate ale celor care sunt complet absorbiți în spațiul unde numai decizia valorică este posibilă. Obstinația de a impune cu orice preț „valori universale” atentează la caracterul contextual al oricărei valori. Astfel, suntem confrunțați cu cei ce încearcă să promoveze „adevăratele valori” prin mijloacele specifice deciziei logice. Eșecul iminent al unei astfel de abordări degeneratează nu de puține ori în tentativa de a impune violent valori arbitrar decretate drept „științifice”. Totalitarismele de diverse sorturi s-au prevalat de „caracterul științific” al unor valori ce trebuiau impuse cu orice preț.

Alteori, valorile au fost promovate ca fiind consecința unor „meta-condiționări” ce nu pot fi puse în discuție tocmai datorită plenitudinii existențiale din care proveneau. Fundamentalismele religioase de diverse sorturi își promovează valorile, în mod nejustificat, drept arhetipuri ale existenței profunde. Sănătoasa ancorare în contexte culturale rele este substituită printr-o mult mai „prestigioasă” fundamentare spirituală. Consecința este o aparentă consolidare valorică, însoțită de fapt de o reală debilitare valorică, datorată unei decontextualizări care face ca suportul consistent al valorii să fie pierdut.

Decizia valorică trebuie să fie subtil conciliantă. Ea nu poate avea radicalitatea și fundamentarea celei logice. Nu poate beneficia nici de autoritatea unei protecții metafizice. Decizia valorică este fragilă și, pentru a supraviețui, trebuie să-și asume fragilitatea ce-i dă specificitate. Avem nevoie de decizii valorice pentru a ne bucura de rafinamentul cu care ele colorează lumea în care ne obstinăm să decidem logic sau să ne poziționăm etic.

Valorile aduc lumină atunci când nu încearcă să fie ceea ce nu sunt. Ele au adus și mai aduc încă mult întuneric atunci când cei ce le promovează nu pot înțelege limitele contextuale în care ele pot acționa. Este mai grav faptul că în mod deliberat, partea întunecată a umanității din noi se ascunde în spațiile unor criterii valorice în încercarea de a-și disimula intenții condamnabile.

Decizia valorică se dovedește mai dificilă decât cea logică pentru că presupune o contextualitate mult mai dificil de definit decât cea a deciziei logice. Decizia logică este luată, atunci când este posibilă, în contextul bine precizat al unei teorii formal instituite. Contextul deciziei valorice nu poate fi întotdeauna la fel de bine precizat. Care este contextul în care pictura lui Picasso trebuie evaluată? Foarte greu de dat un răspuns care să mulțumească măcar toți studenții dintr-o sală de curs.

Decizia etică

În timp ce decizia logică poate beneficia de un spațiu bine delimitat iar cea valorică trebuie să accepte delimitări vag specificabile, decizia etică ne obligă la evitarea oricărei delimitări. Etic nu putem decide decât luând în considerare plenitudinea existențială în care suntem scufundați. Principala dificultate a deciziei etice este dată de limitele inerente ale capacității noastre de a lua în considerație toate aspectele pe care problema cu care suntem confrunțați le implică.

Adevăratul sau *falsul* se poate proba riguros și nepătimăș atunci când decizia este posibilă. Valorile sunt validate într-un proces căruia în acceptăm uneori chiar o dimensiune istorică. Dar, *binele* și *răul* nesegregate limpede ne pun acum în pericol existența.

Putem accepta ca *adevăratul* sau *falsul* să nu se poată uneori decide. Valoarea ne poate fi și ea uneori indiferentă. Dar *răul* și *binele* trebuie să rămână întotdeauna separate. Este în natura noastră tendința irepresibilă de a separa *binele* de *rău*.

Opinia nu are nici un rol în decizia logică, iar în cea valorică este acceptată ca parte a jocului. În decizia etică opinia provine dintr-o pornire interioară ce trebuie obligatoriu confruntată cu

exterioritatea considerată în toată complexitatea ei. În acest fel, principala barieră în calea unei decizii etice este complexitatea, mai bine zis, capacitatea limitată a ființei umane de a opera mental la nivele de complexitate ridicate. Și totul se petrece într-o lume a cărei complexitate crește într-un ritm accelerat. Sunt voci care critică umanitatea pentru tot mai anemica manifestare a *ethos*-ului, punând faptul pe seama unei posibile tendințe degenerative. În egală măsură poate fi acreditată și explicația care pune inapetența etică pe seama unei complexități a lumii ce a atins prea rapid nivele pe care mentalul uman mediu nu le mai poate lua în considerare. *Nu e ușor să fii om în lumea omului de astăzi!*

Decizia reluctantă

Ne place să credem că deciziile noastre disociază net sau disting nuanțat, dar se pare că în majoritatea cazurilor se manifestă o reluctantă ce pune în discuție posibilitatea deciziei. Atunci când decizia trebuie să separe *adevăratul* de *fals*, imposibilitatea deciziei, când ea există, are o justificare rațională. Dacă decizia trebuie să separe *valoarea* de *non-valoare* trebuie să acceptăm și soluții ce se contrazic, pentru că poziționarea contextuală identică nu este întotdeauna posibilă. Indecizia etică, ce confruntă *binele* cu *răul*, este afectată de capacitatea limitată pe care, în prea multe cazuri, o avem de a ne conecta la plenitudinea existenței.

Uneori abordăm, în vederea deciziei, ceea ce nu trebuie abordat, alții o facem din puncte de vedere insuficient de clar conturate, iar alții nu avem capacitatea de a cuprinde întregul spațiu al implicațiilor.

Conjectura lui Goldbach⁴ s-ar putea să fie o propoziție adevărată, dar care face parte din mulțimea copleșitor de mare a propozițiilor a căror valoare de adevăr să nu poată fi decisă. Trebuie să încetăm eforturile depuse pentru a o demonstra? Poate că da. Suntem însă reluctanți în a lua această decizie⁵. Încăpățânarea cu care demonstrația este căutată încă nu este lipsită de o anumită *valoare* pentru lumea matematicii, fiind, în același timp, dincolo de *bine* și de *rău*.

Nu la fel de detașați putem privi încrâncenările acelor care se confruntă în spațiul *valorilor* prin convertirea acestora în *adevăruri* ferme pe care uneori le mai prezintă și drept *binele* absolut. Discursul celor ce cred în valori este prea des distorsionat de apelul la „*Adevăr*” și „*Bine*” în speranța confuzionantă de a da credibilitate unor credințe induse contextual. „*Cred că este adevărat*” sau „*Cred că este bine*” sunt aserțiuni acceptabile numai prin posibile conotații metaforice, dar în nici un caz nu pot fi luate în considerație în cadrul unui discurs ce decide în spațiul valorilor. Pentru că am văzut că chiar referitor la spațiul adevărului decizia reluctantă nu poate fi evitată, va trebui să acceptăm, cu atât mai mult, reluctantă în privința celor care sunt

⁴ În 1742 Christian Goldbach (1690 – 1764) formula într-o scrisoare trimisă lui Leonhard Euler conjectura conform căreia: *orice număr par mai mare decât 2 poate fi exprimat ca suma a două numere prime*. Euler scrie: „*consider această propoziție ca fiind cu certitudine o teoremă, chiar dacă nu o pot demonstra.*”

⁵ Între timp s-a făcut un *experiment* computațional care ne garantează că, pentru numere nu mai mari decât cele ce se pot scrie cu 18 cifre zecimale, conjectura este valabilă.

evaluate contextual. Nu cred că vom greși sau exagera aspirând spre *decizii valorice întotdeauna reluctantă*.

Dacă în cazul *adevărului* poate fi reluctantă numai decizia în privința demersului investigator, iar în cazul *valorii* reluctantă însoțește decizia, în cazul *binelui* vom fi obligați de multe ori să fim reluctanti în a decide. Asumarea deciziei în privința binelui cere o „conectare existențială” multora sau de multe ori inaccesibilă. În foarte multe cazuri, nu ajunge cât știm sau cum simțim despre sau o anumită realitate pentru a-i putea investiga bunele și relele. *Binele* poate fi degradat la rangul de *valoare* sau poate fi asimilat *adevărului* printr-o nepotrivită poziționare a celui ce decide. Într-adevăr, neconștientizarea unei delimitări contextuale sau, mai rău, asumarea unei delimitări rigide atunci când binele este în joc determină confuzii devastatoare pentru echilibrele fragile ale ființării. Credințele sau frumosul nu pot fi bune sau rele, ele vor rămâne pentru totdeauna în spațiul celor ale *pathos*-ului. Nici adevărul sau falsul nu pot fi considerate bune sau rele, pentru că ele se decid, atunci când este posibil, numai în spațiul unde domnește *logos*-ul. Reducerea *ethos*-ului la *pathos* sau *logos* este o consecință explicabilă prin dificultatea, ce tinde de multe ori către imposibilitate, cu care mecanismele *ethos*-lui se pot declanșa consistent cu realitatea asupra căreia este chemat să decidă în contextul total al plenitudinii existențiale. Atunci când suntem supuși tentației de a decide etic trebuie să avem bunul instinct de a vedea mai întâi în ce măsură avem acces la întregul spațiu al implicațiilor realității considerate. Reluctanța deciziei etice este justificată de această „investigație” preliminară obligatorie. Binele nu poate fi distins de rău de pe orice poziție. Poziția privilegiată a „înțeleptului” nu este oricui accesibilă, pentru că despre bine nu ne putem da cu părerea și nici nu-l putem deduce riguros. Reluctanța în cazul deciziei asupra binelui are cauze profunde, greu accesabile celor ce nu înțeleg distincțiile fundamentale, dar nu pentru toți evidente, dintre *logos*, *pathos* și *ethos*.

În final vom sugera și o altă cauză a *deciziei reluctantă*. Ea este dată și de parțială consistență cu realitatea pe care o au distincțiile dintre diferitele moduri ale deciziei și diferite tipuri ale deciziei pe care le-am evidențiat în acest text. Poate nici o decizie reală nu aparține strict unuia dintre cele două moduri enunțate (distinctiv sau disociativ) și nici nu aparține riguros unui singur tip de decizie (logică, valorică sau etică). Ca *ființe umane*, concentrate asupra *lumii*, pe care ne-o construim de milenii, dar din ce în ce mai puțin cuplați la *existența* de care lumea noastră ne izolează pretinzând că ne protejează, suntem supuși la a lua decizii în spațiul tridimensional al tipurilor de decizie ce este ierarhic conectat cu cel bidimensional al modurilor deciziei. Unde trebuie să ne poziționăm de fiecare dată în ierarhia multidimensională a modurilor și tipurilor decizionale? În vârtejul deciziilor la care continuu suntem supuși, acest efort de poziționare pare a fi principala cauză a reluctantăii pe care o avem atunci când în loc de a decide nu facem decât să ne căutăm o poziție de pe care să decidem.

Lumea pe care am interpus-o între ființa umană și existență a devenit prea complexă pentru a mai permite confortul unor decizii ferme. Opușii, odata separabili, au devenit din ce în ce mai puțin

separabili, în primul rând datorită complexității lumii, care era vorba să intemedieze, dar între timp și-a arogat dreptul de a se transform din temen mediu într-un element central, obsedant. Complexitatea lumii ne obligă din ce în ce mai des să rămânem în intervalul dintre adevărat și fals, dintre valoare și non-valoare, sau, cel mai grav, dintre bine și rău. Nu am fi resimțit nici o frustrare dacă ar fi fost vorba de complexitatea ființei umane sau complexitatea existenței, pentru că acestea, oricât ar fi de extinse, țin de natura lucrurilor. Dar, de complexitatea lumii noastre suntem noi responsabili și există o parte proastă a acestei complexității pe care am putea-o eradica dacă nu am decide atât de reluctant asupra lumii noastre.